

Boldizsár Péter

**A szőlőinda-díszes kályhacsempe
változatai az esztergomi vár
leletanyagában**

2012

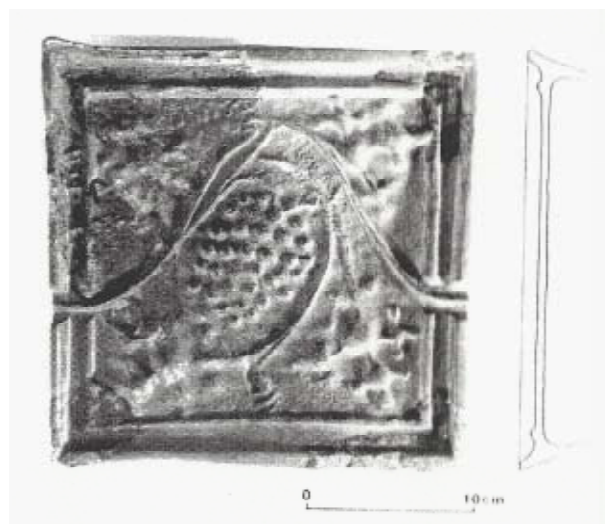

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

Az esztergomi várban 1934 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatott feltárások leletei között van egy kályhacsempe típus, amelynek többféle változata került elő az idők folyamán.

Ennek a négyszögletes csempének kettős keretezésű lapját egy lendületesen megrajzolt szőlőinda díszítés tölti ki (1. kép). Az inda egy, a középpontban megmintázott fűrt köré tekerek, belőle a csempesarkokba hajló levelek és a kereteket érintő kacsok ágaznak ki. A vízszintes irányokba az inda áttöri a kereteket, így az egymás mellé helyezett csempék végtelenített mintasort alkotnak.

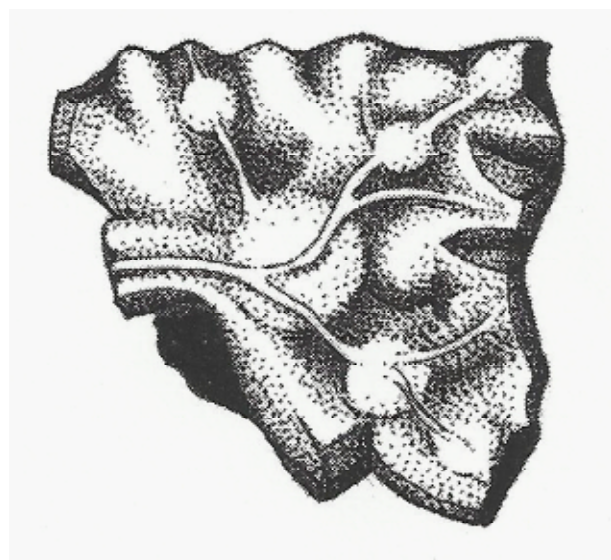
Ennek a típusnak az első rekonstruált darabját a budai királyi palota leletanyagából közölték az 1982-ben Székesfehérváron rendezett: Művészet I. Lajos király korában című kiállítás katalógusában, ahol ezt Marosi Endre művészettörténész az Anjou korra keltezte.¹ A budai királyi palota csempeleleteit feldolgozó Holl Imre régész, a leletösszefüggések alapján, ezt a csempét a Zsigmond-kori I. csoport műhelyének termékei közé sorolta be, 25. típuszámon.² Az esztergomi vár leletanyagában levő, ehhez a típushoz tartozó darabokat én is a kora-Zsigmond kori anyagban írtam le³, egy kivétellel (2. kép). Ez egy szélesebb és laposabb mintázatú, körül-

1. kép

vágott szőlőlevél. Szürkésvörös cserépanyaga és barnászöld máza alapján feltételezem, hogy ez ennek a típusnak a síkcsempéknél korábbi, áttört előlappal készült változatához tartozik, és az Anjou-kori anyagba soroltam be.⁴ Áttört előlaphoz tartozó, hasonló szőlőlevél töredéket Holl Imre is közölt a budai királyi palota leletanyagából.⁵

Egy, Esztergomban a közelmúltban feltárt leletegyüttes hozta meg azokat az információkat, amelyek alapján érdemes újra átgondolni ennek a cseréptípusnak a történetét.

2. kép

2007 és 2011 között Horváth István, a Balassa Bálint Múzeum igazgatója végzett feltárást az esztergomi vár alatt, a Víziváros északi sarkán, egy ott zajló építkezés területén. Itt az 1543-ban épült Malombástya belsejében feltárta az először 1239-ben említett Veprech-torony maradványait és az ezt körülvevő korai védműveket. A torony és a védművek közötti feltöltésnek a legalsó rétegét a leletek tanulsága szerint a kora-Zsigmond korban hordták ide, az Árpád-kori járósintre. A feltöltést feltételezésem szerint a Duna vízszint, és az ezzel együtt járó talajvízszint-emelkedés tette szükségessé. Ezt igazolja az is, hogy a Veprech-torony északi falán, a korábban az Árpád-kori járósintekhez kiépített bejárat alját 120 centiméter magasan felfalazták

¹ Marosi 1982, 157.

² Holl 2002, 357.

³ Boldizsár 2003, 109.

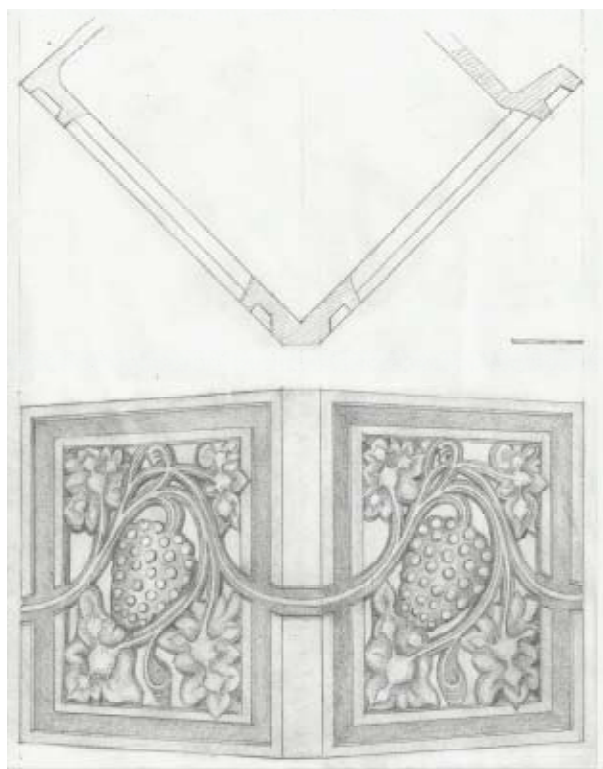
⁴ Boldizsár 1999, 283.

⁵ Holl 2002, 360. 14. kép

és a bejárat tetejét ugyanennyivel feljebb vették a torony falába.

Az ide került feltöltési réteg rangosabb épületek bontásából származó törmelék volt, amelyben márvány padlólapok, padlóteglák, falazó kövek és tetőcserepek töredékeinek a tömegét találtuk, emellett sok egyéb értékes leletet, köztük sok kályhacsempe töredéket is. Az ebben a feltöltési rétegben előkerült csempedarabok közül a legkésőbbiek a Zsigmond-kori I. csoport csempéiből származnak. Ezek közül a 25. típus, a szőlőindás síkcsempe több példányának darabja is előkerült, a sárga és a zöld máz különböző árnyalataival színezve.

Ennél azonban sokkal érdekesebb az, hogy itt nagyon sok, az áttört előlappal készült csempe változathoz tartozó töredéket leltünk, olyan

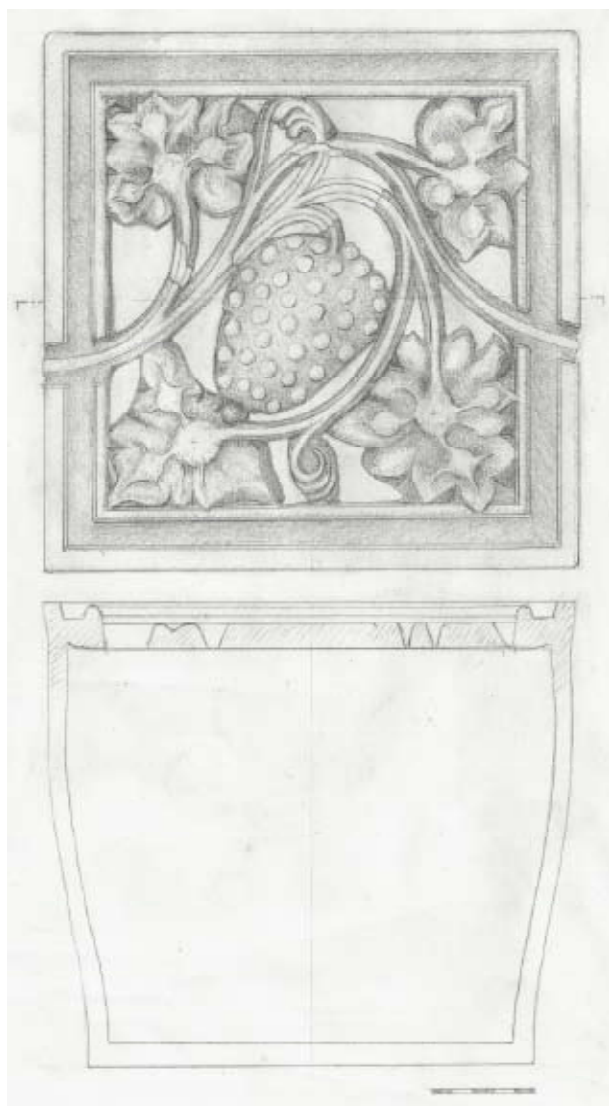
4. kép

egyéb csempék darabjaival együtt, amelyekkel egy kályhához tartozhattak.

Az áttört csempéknek több példányát sikerült összeragasztanunk, ebből bemutatnánk egyet, amelynek az előlapja majdnem teljes (3. kép).

Ezek a csempének helyenként rétegesen átégett, piszkosfehér és szürke árnyalatokkal színezett, halványvörösre égett cserépből készültek. Mázuk halvány zöld, amely helyenként sárgás és sötétebb zöld elszíneződésű. Ez a fajta cserépanyag és máz a vári leletanyagban, a döntött pajzson az Anjou liliomokkal és a magyar pólyákkal osztott mezejű címet ábrázoló, négyzetes síkcsempék töredékeinek anyagával egyezik meg.⁶ Ez a csempe Budán az Anjou-kori III. csoportba lett besorolva, 2. típuszámon.⁷ Úgy gondolom, hogy az áttört szőlőindás csempék is ennek a csoportnak a készítményei.

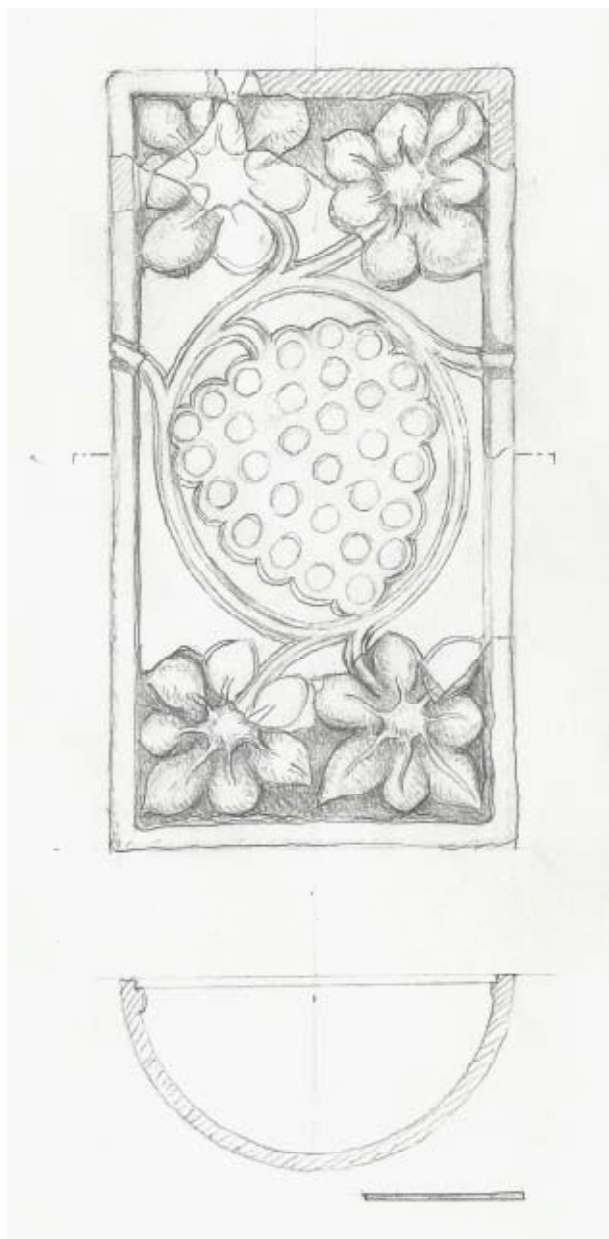
Sikerült egy sarokelemet is restaurálnunk, amelyet két áttört szőlőindás egész csempéből építettek össze (4. kép). A két egész csempéből álló sarokelemre én eddig nem találtam példát a magyar szakirodalomban. Budán az északi előudvar ásatásán került elő egy, az Anjou-kori II. csoport műhelyéhez köthető két félcsempéből

3. kép

⁶ Boldizsár 2003a, 98-99.

⁷ Holl 1958, 218.

5. kép

álló sarokelem,⁸ amely hasonló felépítési rendszert tételez fel.

Ha egy sarokelemünk két egész csempéből áll, és a fölötte levő sort kötésben akarjuk felépíteni, akkor ott két félcsempéből álló sarokelemet kell alkalmaznunk, ezt sajnos nem találtuk meg a Malombástyában.

Az egész csempékből álló sarokelem érdekessége az, hogy az egyik oldalon a homloklap 4 centiméterrel hosszabb, mint a hátrész. A túlnyúló lap éle keresztirányban be van vagdálva, feltehetően egy hasonló éllel találkozott itt, és a jobb tapadás érdekében vagdalták be. Szerin-

tem, ez arra utal, hogy itt a kályha belsejében volt valami keskeny, téglákból álló építmény, a sarok megerősítésére.

Ez a sarokelem bizonyossá teszi azt, hogy ezek az áttört csempék a kályha alsó részében voltak elhelyezve, mély és majdnem derékszögben épített hátfalaik más elhelyezést nem is tesznek lehetővé.

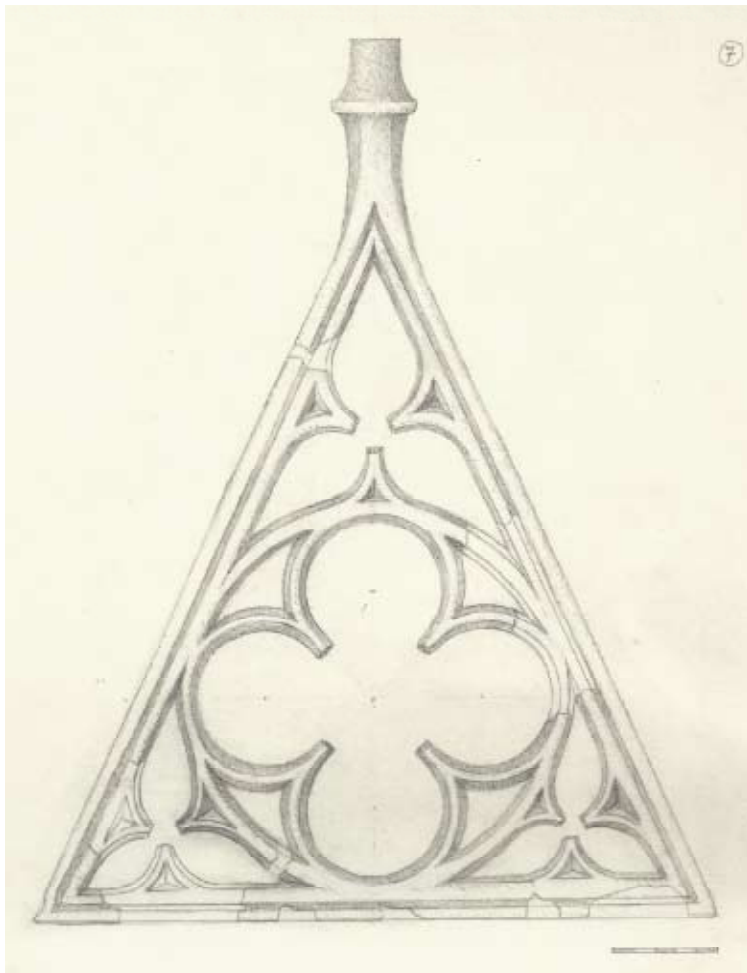
A kályha alsó építményének még egy elemét megtaláltuk, egy dongáshátú félcsempét. Áttört előlapjából csak a sarokba hajló levelek maradtak meg, de az ép keretek közepét áttörő indák azt mutatják, hogy az egész csempékhez hasonló volt ennek a rajzolata is (5. kép). Az önálló félcsempé megléte igazolja azt, hogy az alsó rész sorai kötésben voltak felépítve.

A kályha felső építményének néhány elemét is megleltük. Egy dongáshátú csempé darabjait az illeszkedő hátfal töredékek alapján sikerült összeállítanunk. A csempé magassága 40, szélessége 27 centiméter. A kettős keretelésű, áttört előlapot a mérmű töredékek alapján tudtuk rekonstruálni (6. kép). A csempé alsó részében egy félkörívvel záruló ikerablak helyezkedik el, e fölött egy befoglaló csücsívben négykaréjos körablak, a felső sarkokban háromkaréjos mérművek vannak.

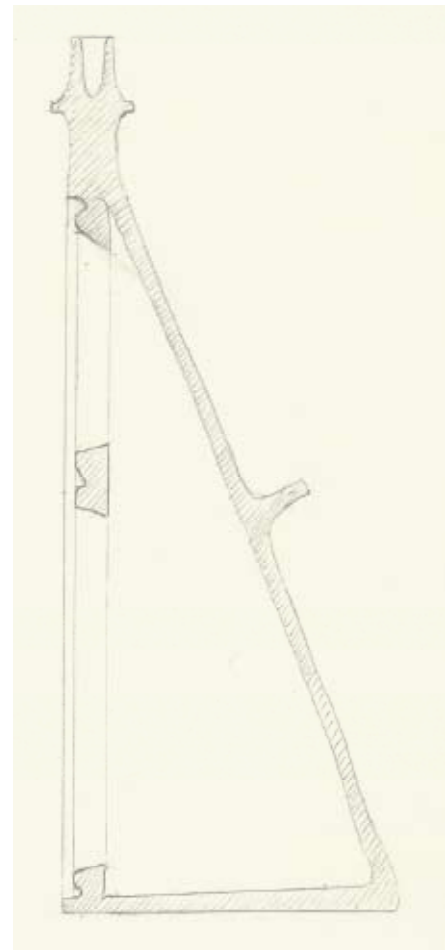

6. kép

⁸ Boldizsár 1988, 98.

7. kép

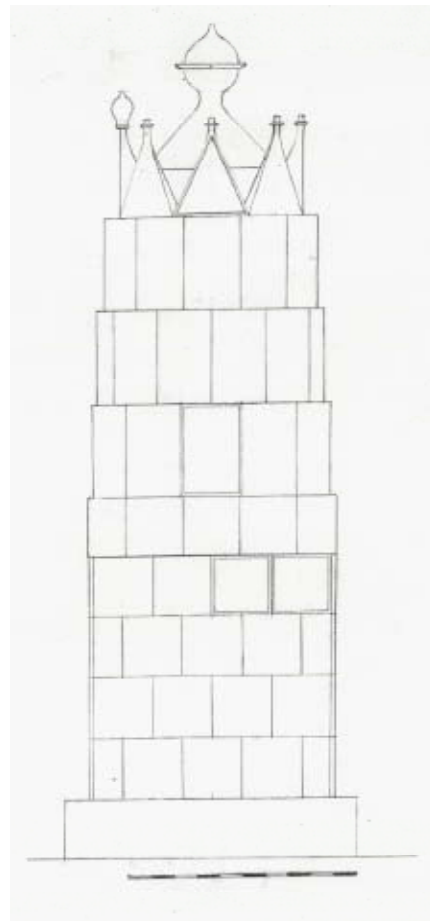
8. kép

További két dongáshátú csempetípus darabjai is előkerültek, de ezek nagyon töredékesek, csak vázlatosan rekonstruálhatók.

A kályha egyik oromcsempéjét teljes egészében össze tudtuk állítani (7. kép). A nyújtott háromszög alakú, 33 cm. széles és 42 cm. magas csempe áttört előlapjának közepén egy, a kettős keretezést érintő körben négykaréjos, a sarkokban háromkaréjos mérművek helyezkednek el. A csempe ormán karimás henger dísz, kúppalástjának a hátán egy vízszintesen kiágazó nyúlvány van elhelyezve (8. kép). Ez a nyúlvány arra szolgált, hogy a kályha kupolájára illesztett díszet alátámassza.

A kupoladísz néhány elemét is megtaláltuk, amelyek alapján egy kúp alakú alsó rész fölött elhelyezkedő karimás gömbdísz rekonstruálható, amelyet nagy mérete miatt feltehetően több részből építettek össze.

A meglévő elemek alapján elkészítettem a kályha vázlatos rekonstrukcióját. Az alsó és a

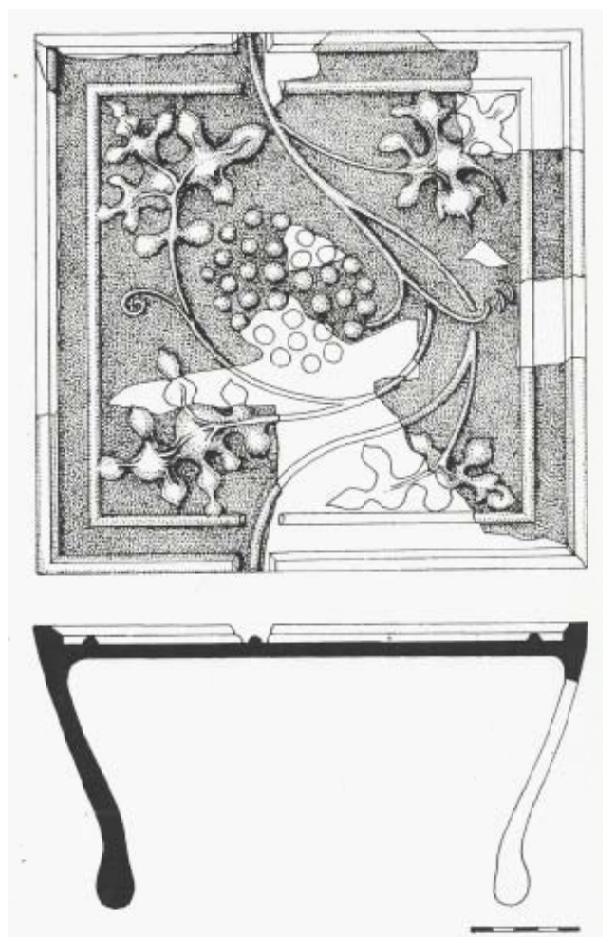

felső rész közötti átmenetnél, a sarkokban túl nagy a felső rész visszaugrása. Feltételezésem szerint itt volt egy átvezető csempesor, amelyek a sarkokon lévő csempéket negyvenöt fokban befördítették. A felső résznek a sarok fölé eső része úgy már kellő alátámasztást kapott. Az átvezető sorba illeszthető csempét a Malombástyában nem leltünk. Elképzelhetőnek tartom, hogy itt a szemmagasságban egy döntött címerpajzsos síkcsempe helyezkedett el. Ezt a sort elhelyezve, a két rész harmonikusan illeszkedik.

Ha az alsó részben négy csempesorral, az átvezető sorral; a felső részben három sorral, a lábazat és a kupola feltételezett méreteivel számolunk, akkor ez a kályha három és fél méter magas volt.

Egy ekkora méretű kályhát csak egy hatalmas belső térrel rendelkező épületben tudtak felépíteni. Eddigi ismereteink szerint, ilyen nagyméretű épület a Vízivárosban nem állt.

Úgy gondolom, hogy egyedül fenn a várban, az érseki palotában volt akkora terem, amelyben ez a kályha elhelyezhető volt. sajnos, ennek a konkrét bizonyítékát nem tudtam adni, mert a

10. kép

két lelőhelyről eddig összeillő töredékeket nem találtam.

A várból származó áttört előlaphoz tartozó szőlőlevél töredék, amelyet korábban bemutat-tam, nem tartozott ehhez a kályhához. Vörösre égett cserépanyagával, zöldesbarna mázával, a várban és a Malombástyában lelt, az Anjou kori II. csoport által készített, úgynevezett vadászjelenetes csempék körével mutat hasonlóságot. Ugyanilyen anyagú és mázazású kettős keretezéshez tartozó töredékek is vannak a vári leletek között, sajnos, egyikük sem illeszkedik a levélhez⁹ (9. kép).

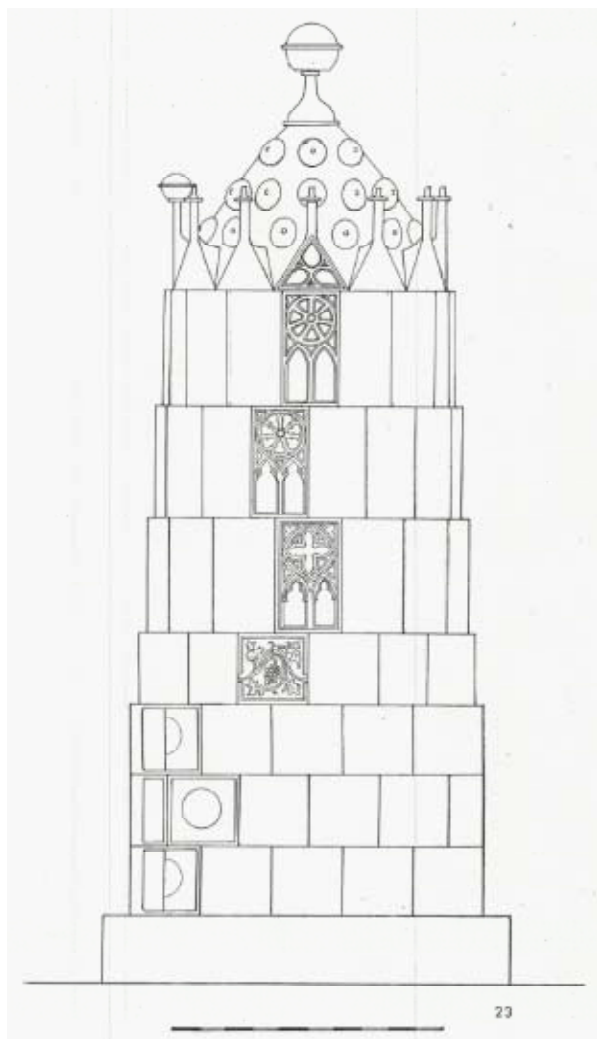
Holl Imre a budai palota leleteinek feldolgozásakor kimutatta, hogy az Anjou-kori II. csoport műhelye a palotában korábban dolgozó I. csoport kettős keretezésű vadászjelenetes csempéinek képét másolta.

A síkcsempéknél elhagyták a kettős kerete-zést, befelé rézsűzött egyszerű keretekkel pó-

9. kép

⁹ Boldizsár 1999, 282.

11. kép

tolták azt.¹⁰ Bár erre semmi bizonyítékom nincs, feltételezem, hogy a szőlőindás csempe is a budai Anjou-kori I. csoport csempekészletéből került másolásra, de itt valamilyen okból megőrizték a kettős keretet.

Visszatérve a feltételezések birodalmából, szeretném még bemutatni az Esztergomban előkerült síkcsempe változatokat.

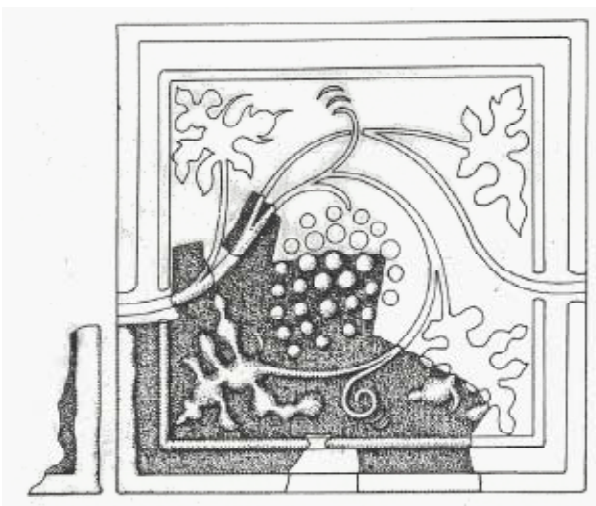
Valamikor az Anjou – és a Zsigmond kor határán, megőrizve a csempe eredeti, 26 cm. élhosszúságú méretét és eredeti rajzolatának a vonalvezetését, egy új negatívot készítettek, amelyen a levelek átformálásával egy finomabb, levegősebb rajzolatot hoztak létre. Amíg az áttört változatnál a széles felületű levelek mindkét oldalukkal a keretekhez simulnak, az újabb változatnál a karcsú, csipkézett szélű levelek éppen csak a hegyükkel érintik a kerete-

ket. Ezzel az új negatívval síkcsempéket készítettek az Anjou-kori I. csoport mesterei. Áttört töredéket ebből a változatból nem találtunk.

A síkcsempe negatívját, úgy látszik, hosszabb időn át használták, az élesebb lenyomatok mellett találtunk olyan töredékeket is, amelyek elmosódottabbak, feltehetően már egy megkopott negatívval készültek. Érdekes az, hogy ez az Esztergomban hosszabb időn át használt csempe, a rangos leletegyüttesekben csak Budán van meg, Visegrádon az eddigi leletek közt nem fordul elő.

Esztergomban, a vár nyugati falközében, az 1986 és 1996 közt, Horváth István által vezetett feltáráson ennek a csempeének egy szürke grafitos anyagból készült, mázazatlan, szép, éles rajzolatú példánya került elő (10. kép), azon csempe számos töredékével együtt, amelyekkel egy kályhához tartozott.¹¹ Elkészítettem ennek a kályhának a rekonstrukcióját, amely szerint ezt a csempét az alsó és a felső rész közötti átvezető sorban használhatták¹² (11. kép).

Ugyanitt került elő ennek a típusnak egy sötétzöld mázzal készült töredéke, amely sarokelem része volt. Sajnos, a vele összeépített félcsempének csak jelentéktelen darabja maradt meg¹³ (12. kép). Így csak annyit lehet megállapítani, hogy ez a kicsit már kopottabb rajzolatú csempe egy kályha alsó részébe volt beépítve.

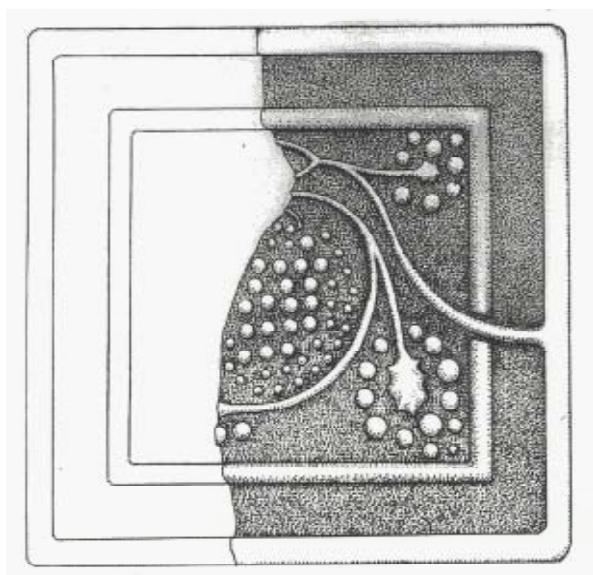
12. kép

¹¹ Boldizsár 2002, 168.

¹² Boldizsár 2002, 169-170.

¹³ Boldizsár 2003b, 109.

¹⁰ Holl 1958, 218.

13. kép

Ezekkel a csempékkel azonos rétegben leltünk olyan töredékeket, amelyeknek a negatívja és technikai kivitelezése az előzőekhez képest primitív. Ezeknek az élhossza 23 cm. Az indák eredeti rajzolatát nagyjából még követik, de a levelek helyén itt már csak bogyókból álló csokrok vannak, az indák a külső keretet már nem törik át (13. kép).

A töredékek kavicsszemcsés, vastagfalú, vörösre égett cserépből készültek, rajtuk vastagon felhordott barna foltos zöld mázzal.¹⁴ Ennek a leegyszerűsített változatnak félcsempé változatából is leltünk egy töredéket¹⁵ (14. kép).

Ez a műhely ugyanilyen gyenge kivitelű másolatot készített a Zsigmond kori I. csoport 1. típusú, a brandenburgi sasokkal és a magyar címerpólyákkal négyelt címerrel díszített csempéről is.¹⁶

A cserépkályhák iránt megnőtt keresletet jelzi, hogy ezek a primitív változatok is bekerültek az érseki palotába. A szőlőinda díszes, elnagyolt mintázatú, 23 cm. élhosszal készült csempé egy példánya a vértesszentkereszti bencés apátságban is előkerült.¹⁷ Ugyanitt ennek a félcsempéjét egy sarokelemen a Zsigmond-kori I. csoport 12. típusú sarokkal és a magyar pólyákkal négyelt, a sárkányrend jelvényével övezett címerét ábr-

¹⁴ Boldizsár 2003b, 109.

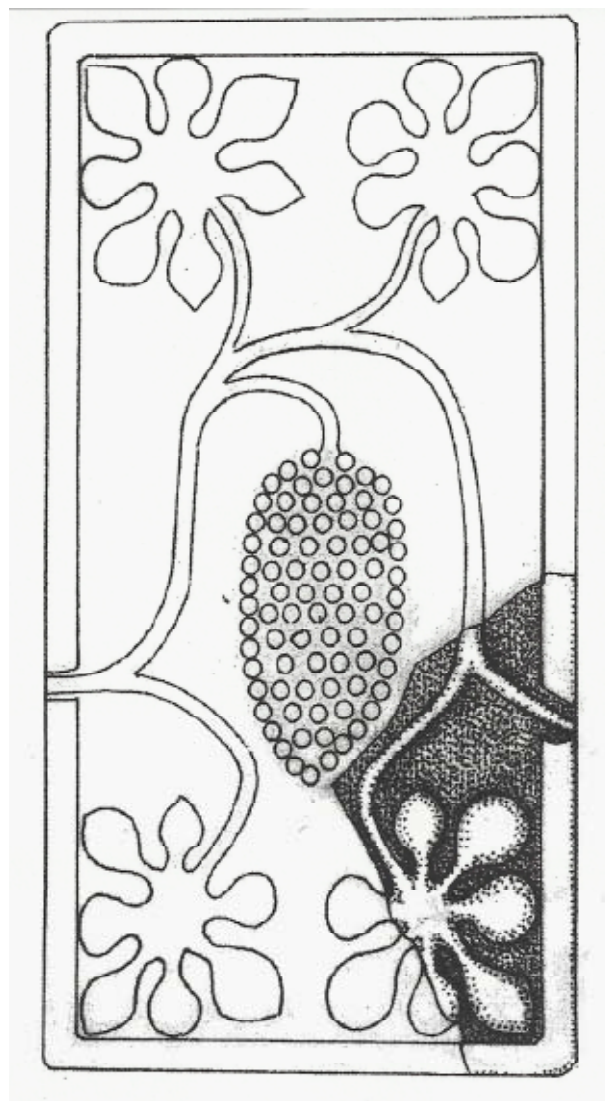
¹⁵ Boldizsár 2003b, 109.

¹⁶ Boldizsár 2003b, 108.

¹⁷ M. Kozák 1981, 186.

rázó csempével összeépítve lelték.¹⁸ Eszerint ezt a negatívot a sárkányrend 1408. évi megalapítása utáni időkben is használták.¹⁹

Végül szeretnék köszönetet mondani Horváth István igazgató úrnak, azért, hogy ásatásainak leleteit feldolgozhattam, valamint a Szír – Magyar Régészeti Misszió (SHAM) húsz önkéntesének, akik Major Balázs régész vezetésével a Malombástya beli munkálatokat segítették, továbbá Bérczi Miklós restaurátor kollégának, aki a csempék restaurálását végezte.

14. kép

¹⁸ M. Kozák 1981, 186.

¹⁹ Holl 2002, 358.

Irodalom:

- Boldizsár 1988: Boldizsár Péter: Gótikus kályhacsempék az újabb budavári ásatás leletanyagában. MFMÉ 1988 1. Szeged, 95-110.
- Boldizsár 1999 Boldizsár Péter: Az esztergomi vár Anjou-kori kályhacsempéi. KEMMK 6. Tata, 1999; 281-290.
- Boldizsár 2002 Boldizsár Péter: Az esztergomi vár két kora Zsigmond-kori kályhája. KEMMK 9. Tata, 2002; 165-188.
- Boldizsár 2003a Boldizsár Péter: Az esztergomi vár Anjou-kori kályhacsempe leletei II KEMMK 10. Tata, 2003; 97-106.
- Boldizsár 2003b Boldizsár Péter: Az esztergomi vár kora Zsigmond-kori kályhacsempe leletei. KEMMK 10. Tata, 2003; 107-125.
- Holl 1958 Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. BR XVIII. 2. Budapest, 1958; 211-300.
- Hol 2002 Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon VIII. BR XXXV. 2. Budapest, 2002; 357-380.
- Marosi 1982 Marosi Endre: Kályhacsempék. Művészet I. Lajos király korában 1342-1482. Katalógus. IKM, Székesfehérvár, 1982; 155-160.
- M.Kozák 1981 Mezősiné Kozák Éva: Avértesszentkeresztibencés apátság gótikus kályhacsempéi. CAH. Budapest, 1981; 179-197

Rövidítések:

- BR Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve
- CAH Communicationes Archeologicae Hungariae
- IKM István Király Múzeum
- KEMMK Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei
- MFMÉ Móra Ferenc Múzeum Évkönyve